

JÖN TÜRKLER VE GENÇ ALMANLAR

Can BULUT*

Öz

Türkiye'deki yenilikçi hareketlerin temelinde genelde Fransa'nın etkisi öne çıkmakta ise de olayların ayrıntısına inildiğinde Almanya'daki gelişmelerle çok daha büyük paralellikler gösterdiği söylenebilir. Çünkü 1815-1849'da etkin bir toplumsal değişim süreci yaşayan Almanya'da bu değişim diğer Avrupa ülkelerinkinden oldukça farklıdır. Bu yüzden "jön" (genç) kelimesi Fransızca kaynaklı olmasına karşılık edebiyat ve siyasette bir kavram ve devir ismi olarak kullanılmasının Almanya kökenli olması kuvvetle muhtemeldir. Alman düşünürlerin tüm Avrupa'nın düşünce sistemini değiştirdiklerini göz önünde bulunduracak olursak Osmanlı dönemindeki yenilikçi hareketlerin Fransa'daki olaylardan ziyade "Genç Almanlar" hareketi ile benzerlik göstermesi doğaldır. Her iki ülkedeki yenilikçi faaliyetlerin başlama sebebi esas itibariyle geleneksel aristokrat sınıfın yeniden tesis edilmesi faaliyetidir. Konunun Almanya'daki mimarı olan Klemens von Metternich'in (1773-1859) devlet anlayışının altında yatan düşünce sistemi de zaten Aydınlanma'nın Prusya tarzı yorumudur. Almanya'daki hükümdarlara örnek teşkil eden Prusya'daki anlayışı, islahatlara gerek duyan Osmanlı padişahlarında da görmekteyiz. Fransa'ya karşı her iki ülkede monarşik yapı korunmakta ve tarihsel bir geleneğe işaret edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Jön Türkler, Genç Almanlar, Batılılaşma, Yenilikçi Hareketler, Anayasa Hukuku, Parlamentarizm, Siyaset Teorisi.

Abstract

Young Turks and Young Germans

Despite the fact that most of the reformist movements in Ottoman period are prominently French originated, a thorough examination of the developments reveals that they have far closer parallelism with the developments in Germany. For, the

* Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. kcbulut@yahoo.com

drastic social change which occurred in Germany between 1815 and 1849 displays a rather different character from those of other European countries. Though the word “young” is a French originated one, its usage to denote a “literary or political era” is quite possibly German originated. Considering that German thinkers have had a deep influence on the whole European thought system, the reformist movements during Ottoman period pose naturally more similarities to the “Young German Movement” than “the events in France”. The initiating factor behind these reformist movements in both countries are basically the efforts of the traditional aristocrats yearning for restoration. The architect of the movement in Germany is Klemens von Metternich (1773-1859), and the thought system which lies underneath his understanding of “state” is the Prussian way of understanding the Enlightenment. The Prussian way of understanding the developments, which have become exemplar for the German rulers, are also observed by Ottoman sultans who realised the need for reformations. Contrary to France, monarchy has been protected, and historical tradition has been maintained both in Ottoman and in German Empire.

Keywords: *Young Turks, Young Germans, Westernisation, Reformist Movements, Constitutional Law, Parliamentarism, Political Theory.*

Türk edebiyatı, Tanzimat ile birlikte doğulu özelliğini yavaş yavaş yitirerek Batılı bir anlayışı benimsemeye yönelir. Bu yolda çaba gösteren yazarlar, getirmek istedikleri yenilikleri hem düşüncelerinde hem de yazdıklarında yansıtmaya çalışmaktadırlar. Bu çalışmaların altında o dönemde meydana gelen büyük toplumsal değişimler yatmaktadır. Özellikle II. Abdülhamid ve onun temsil ettiği Saray’a karşı oluşturulan genç burjuva cephesi bu değişim hareketinin odak noktasıdır.

Gelişen olaylara baktığımızda, bunların Avrupa’daki yenilikçi hareketlerle bağlantılı olduğunu görmekteyiz. Türkiye’deki yenilikçi hareketlerin temelinde genelde Fransa’nın etkisi ön plana çıkmakta ise de, olayların ayrıntısına indiğimizde bu yenilikçi hareketlerin Almanya’daki gelişmelerle çok daha büyük paralellikler gösterdiğini söyleyebiliriz. Çünkü 1815-1849’da etkin bir toplumsal değişim süreci yaşayan Almanya’daki bu etkinlikler diğer Avrupa ülkelerinininkinden oldukça farklıdır.

Jön Türk ve ondan önceki Yeni Osmanlı hareketinin düşünsel temelini genel olarak Fransa’dan kaynaklanmış olduğu izlenimi, bu iki hareketin mensubu kişilerden hiçbirisinin derin bir teori ya da özgün bir ideoloji ortaya koyamamasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden siyasi fikir boşluklarını Fransa’da gündemde olan tartışmaların etkisi altında kalarak kapatmaya çalışmışlardır. Ancak bunu yaparken yüzeysel olarak ikinci derecede Fransız düşünürlerin fikirlerinden esinlenmişler ve esas kaynakların temellerine Osmanlı İmparatorluğu’ndaki mevcut aşırı çalkantılı siyasi süreç nedeniyle

inme fırsatı bulamamışlardır. Eğer araştırmış olsalardı, Avrupa'daki temel felsefi değerlerin ağırlıklı olarak Almanya kaynaklı olduğunu görebilirlerdi. Ancak Fransızlar aralarındaki siyasi problemler nedeniyle Alman düşünürlere ve onların klasik eserlerine pek yer vermezler. Bu bakımdan Fransız ekolüyle yetişen Yeni Osmanlıların ve belirginleşen Jön Türklerin onlardan haberdar olmaları zordu. Bu incelemede Almanya'daki yenilikçi hareketlerle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu tür hareketler arasındaki paralellikler genel hatlarıyla ele alınmaya çalışılarak, bizdeki Batılılaşma sürecine etki eden temel düşünce sistemlerinin esas kaynağı gösterilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yenilikçi hareketler Almanya'daki benzer hareketlerle karşılaştırıldığında ilk önce karşımıza çıkan şey, her iki tarafta harekete dahil olan kişilerin son derece genç olmalarından ve Osmanlı aydınlarının dinamikleşmiş bir imparatorluk arzu etmelerinden dolayı kendilerine bu ismi vermiş olmalarıdır. Ancak 'jön' (genç) kelimesinin, Fransızca kaynaklı olmasına karşılık, edebiyat ve siyasette bir kavram ve devir ismi olarak kullanılmasının Almanya kaynaklı olması ileri sürülebilir. Heinrich Heine (1797-1856) Paris'deyken "Jeune France" (Bloesch, 1903:96) deyişini kullanır ve Karl Gutzkow'un bazı mektuplarında "Jeune Allemagne" kelimeleri yer alır. Ludolf Wienbarg ise "Estetik Savaşları" (Die ästhetischen Feldzüge) adı altında topladığı konuşmalarını genç Almanya'ya atfeder. Alman Parlamentosunun Genç Almanlara karşı koyduğu yasaklarla da bu ifade resmî bir kavram haline gelir. Genç Osmanlılarda ise Mustafa Fazıl Paşa Paris'ten padişaha yazdığı ve imparatorluğun içinde bulunduğu kötü duruma dikkat çektiği mektubunda "Genç Osmanlılar" terimini "Genç Almanya" hareketi örneğine de dayandırdığını söyler (Zürcher, 2003:23).

İlk bakışta gözümüze çarpan bir başka nokta ise her iki taraftaki yenilikçilerin çoğunlukla gazeteci ve yazar olmakla birlikte tamamen aydın kesimden gelmesidir. Ancak arada bir fark vardır, o da Almanya'daki aydınların çoğunun felsefe, sosyoloji ve teoloji gibi bilim dallarında eğitim görmüş olmalarıdır. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'ndaki aydınlar ise çoğunlukla harbiyeli ve askerî tıbbiyeli gibi meslek adamlarından oluşmaktadır. Avrupa'daki felsefi altyapının temeline inememelerinin nedenlerinden bir tanesi de bu olsa gerek. Buna karşılık Fransa'daki hareketler aydın olmayan halk kitleleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan mücadele her iki ülkede uzun süre fikir düzeyinde edebiyat ve basın çevrelerinde tartışılmış daha sonra fiilî mücadeleler başlamıştır.

Esasında Almanlardan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yenilikçi hareketlerden bahsedildiğinde sadece kısa bir döneme işaret edilmektedir. Bu dönem Almanya'da 1830 ile 1840 seneleri arasına yayılır. Dönem ile ilgili metinlere baktığımızda ise zaman dilimi daha da daralır ve 1833 ile

1839 seneleri arasını kapsar (Koopmann, 1993:VII). Genç Osmanlı hareketinde de durum farklı değildir. O da yaklaşık olarak Tanzimat'tan sonra başlar ve giderek hızlanır. Jön Türklere baktığımız zaman fikri temellerin 1895'te Meşveret gazetesinin yayınlandığı tarihten itibaren Kanun-i Esasi'nin ikinci kez yürürlüğe girdiği tarihe (1908) kadarki kısa dönemi kapsadığı görülmektedir. Çok kısa olmasına karşın bunlar yine de henüz daha tam olarak aydınlatılmamış dönemlerdir. Bunun nedeni dönemler ile ilgili yeterli yayınların olmaması değil, tam tersine çok sayıda düşünür, edebiyatçı ve siyaset adamının kendi özgün düşüncelerini ortaya koymasındır. Birbirinden farklı bütün bu düşünceler her iki tarafta da ortaya genel kapsamlı bir çizginin çıkmasını önlemektedir. Ancak yine de her iki taraftaki hareketlerin liberal yazarların katılımıyla mı yoksa küçük grupların önderliğinde mi oluşmuş olduğu, her iki tarafta hareketlere katılanların ortak bir hedeflerinin mi olduğu, plânlı birlik içerisinde mi yoksa klasik arkadaşlıklar bazında mı hareket ettikleri, Alman yazar Georg Büchner'in "Edebiyatçılar devrim yaratamaz" (Penzoldt, 1968:17) fikrine rağmen acaba ihtilalci bir hareket mi meydana getirdikleri, yoksa imparatorluk tarafından yanlış anlaşılan reformcu yanlarının mı olduğu sorgulanmalıdır. Bu genç insanlar devlet aleyhine çalışan hainler miydi yoksa edebiyat bağlamında başka ve özellikle kendinden önceki romantik ve klasik dönem Avrupa'sının şekillendirdiği dünya görüşü ile fikir alışverişi ve çatışmasına giren kişiler miydi? Kullandıkları kısa edebiyat türleri yeni, daha hareketli ve kıvrak bir zekânın göstergesi miydi yoksa büyük edebiyat eserleri yaratmaktan aciz olduklarını mı gösteriyordu? Sıradışı, gereksiz yere ciddiye alınan, soyut konular ve aykırı düşünceleriyle dikkat çekmek isteyen kişiler miydiler yoksa hakikaten ciddi, yeni bir edebî eğilimin sözcüleri miydiler? (Koopmann, 1993:1-13). Bütün bu sorular cevap aranması gereken sorulardır. Ancak bu incelememizde karşılaştırmaya temel aldığımız konu, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki genç hareketin temsil ettiği fikirlerin acaba gerçekten çok ilerici mi yoksa tam tersine tutucu mu olduğu ya da "liberal-muhafazakâr" (*Sozialgeschichte...*, 1981:261) bir çizgide mi geliştiğidir.

Her iki ülkedeki genç hareketlerin çıkışını daha iyi anlayabilmek için Almanya'daki düşünce ve edebî hareketlerin özünü göz önünde bulundurmanız gerekir. Aydınlanma çağının büyük etkisi olmakla beraber Goethe ve onun şekillendirdiği dönemin büyük rolü vardır. Almanya'daki klâsik dönem anlayışı ideal, dolayısıyla statik bir dünya görüşünü hakim kılmıştı. Ancak bireyin "belli bir ahenk içerisinde gelişmesi" (Mayer, 1992:121) fikri XIX. yüzyılın ilk yarısında endüstrileşmenin hızlanmasıyla siyasi-toplumsal gerçeklere aykırı olmaya başlamış ve Goethe ile birlikte diğer klâsik dönem yazarlarının ölümüyle de bu köklü kültürü muhafazakâr

anlamda koruyacak kimse kalmamıştır. Artık Goethe'nin topluma üstten bakan, göklerde bir yerde duran objektifliği değil, toplumun içinde yerleşik olan bir öznellik hakimiyet kurmaya başlamıştır. Klâsik dönemin durağan ve tüm insanlar için adeta bir uniforma niteliğindeki davranış çizelgesi yerini çok yönlü değişime bırakmıştır. Özellikle Heinrich Heine, daha önceki mücadelelerin idealler uğruna ya da sanat uğruna verildiğini düşünür. Ama artık hayatın ta kendisi tüm çıplaklığıyla her konuyu bastırarak ön plâna çıkmıştır. İnsanoğlunun en ciddi sıkıntılarıyla uğraşma dönemi başlamıştır ve artık hedef ihtilâldir.

Alman aydınlarının klâsik döneme eleştirel bir şekilde yaklaşmalarının altında Hegel'in de büyük payı vardır. Hegel'e göre, aklın olguları özümsemesi üç aşamalı bir süreçten geçer. İlkinde toplum ya da toplumun bir kısmı, yaşadığı çağa yön vermek üzere harekete geçer, hukuk ve ahlâk alanlarında objektif değerler yaratır. Bu birinci aşamadan sonra toplum yarattığı değerlerle uyum sağlar ve onlara bağlı yaşar. Bu aşama aynı zamanda onun tarihinin ve sanatının doruk noktasını oluşturur. Üçüncü aşama ise sorgulama aşamasıdır. Burada toplum yarattığı düzenin yetersizliğini görür ve temel yasaları, yani Genç Almanların ya da Osmanlı İmparatorluğu'nda Genç Osmanlıların ve Jön Türklerin yaptığı gibi anayasaları gözden geçirir. Daha iyi olduğunu düşündüğü şeyin eskisinin yerine geçmesini ister.

Hegel'e göre bu düşünce tarzı esasında reformasyon döneminde başlamış ve hâlâ devam etmektedir. Aklın ön plâna çıkması Hegel'e göre ilk önce dini etkilemiş ve daha sonra sanatı etkisi altına almıştır. Günümüze kadar gelen bu gelişme, artık modern dünyanın siyasî yapısını da etkilemektedir. Hegel'in yukarıda sözünü ettiğimiz gelişim şemasını bahis konusu dönemlere uygulayacak olursak, biraz önce bahsettiğimiz reformasyon dönemi birinci basamağı oluşturur. İkinci aşamada ise Goethe'yi ve onun yarattığı sanat dönemini görmekteyiz. Üçüncü aşama ise, Temmuz Devrimi'nin Almanya'da meydana getirdiği genel siyasî hareketlilik ile başlar (Rosenberg, 1999:155).

Yeni dönemi temsil eden aydınlar artık algılama ve toplumsal tecrübelerin değişimi üzerinde çalışmaktadırlar. Bu değişimin temelleri ise Aydınlanma Çağı'nın dışında romantik dönemde gizlidir. Bu dönemin önemi, onun ilk defa gerçekte var olup toplumu yönlendirme adına yok sayılan toplumsal sisteme ve beraberinde getirdiği imkânlarla işlerlik kazandırmasında yatar. Aydınlar, romantik dönem düşünürlerinin halktan kopuk bir sanat anlayışına ve sadece estetik sınırlar içine sıkışıp kalmış bir edebiyat anlayışına sahip olmadıklarını görmüşlerdir. Romantik edebiyatın

sahip olduğu bu ilerici görüş, Friedrich Schlegel tarafından şöyle dile getirilir:

Romantik şiir evrensel bir şiirdir. Onun amacı sadece ayrılmış edebiyat türlerini tekrar birleştirmek ve edebiyatı felsefe ve retorikle ilişkilendirmek değildir. İstediği şey şiir ve romanı, mükemmeliyeti ve eleştiriyi, sanatsal şiiri ve doğal şiiri kimi zaman bir araya getirmek kimi zaman da kaynaştırmak, şiiri canlı ve hoş sohbet tutmak, hayatı ve toplumu şiirselleştirmektir. (Bunzel, Stein ve Vaşen, 2003:15)

Görüldüğü gibi romantik düşünürler her çeşit alanı ve sanat türünü birbirleriyle ilişkilendirmektedirler. Hedef ise düşünce ve yaşam arasındaki sınırları ortadan kaldırmak, gerçekleri düşüncenin içine taşımadır. Bu bağlamda Fichte, Hegel ve Schelling'in aynı dönemde oluşturdukları idealist felsefeyi göz önünde bulundurmamız gerekir. Bu felsefeye göre, tarihsel akış ve kültürel gelişim Tin kavramının altında birleştirilir. Hayatı düşünceye dahil etme anlayışı, böylelikle idealist felsefeyle temellenir. Var olan deneyimleri meydana getiren kurallar artık yok sayılmakta ve bireyin şahsî gelişiminin önü açılmaktadır. Hür düşüncenin gelişimi adına Antik Dönem'in taklit yönteminden vazgeçilmektedir. Romantik anlayışın bu geniş yelpazesi ve buna bağlı farklı öznel konumlar her iki ülkedeki genç harekete mensup olan kişilerin birbirlerine rakip olacak kadar farklı düşünmelerini açıklar (Bunzel, v.d., 2003). Buna en güzel örnek Genç Almanlarda Heinrich Heine ile Karl Gutzkow arasındaki gerginliktir. Jön Türkler'de ise aynı düşüncelerden yola çıktıkları halde birbirlerine rakip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'dir.

Çok kısaca özünden bahsettiğimiz bu konular esasen tüm XIX. yüzyıl Avrupa düşüncesinin şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Bu bakımdan Osmanlı Dönemindeki yenilikçi hareketlerin Fransa'daki olaylardan ziyade Genç Almanlar hareketi ile benzerlik göstermesi doğaldır. Her iki ülkede de yenilikçi faaliyetlerin başlama sebebi esas itibariyle geleneksel aristokrat sınıfın eski gücünü tekrar elde etme faaliyetleridir. Almanya'da Kutsal İttifak'ın temsilcisi olan Metternich (1773-1859), Napolyon döneminde Alman halkına tanınan hakları geri alarak aristokrat sınıfın eski haklarını nasıl yeniden tesis ettiyse, Osmanlı padişahları da esasen Sultan II. Mahmud'la birlikte askerî durumun kötüye gidişini durdurmak ve Batılı güçlere karşı daha iyi bir duruma gelebilmek için merkezî organları güçlendirerek imparatorluğun yönetimindeki düzensizliğı ve anarşiyi bütünüyle bertaraf etme yönünde ıslahat çalışmalarına başlamışlardır.

XIX. yüzyılın genç Alman aydınları Viyana Kongresi sonrası oluşturulan feodal sistemden çıkıp liberal bir burjuva sistemine doğru geçişi esas almaktaydı. Ancak, bu hususta karşılaştıkları en büyük problem ulusal birlik problemydi. Almanya Kutsal İttifak'ın baskısıyla 39 otonom bölgeye ayrılmış ve bütün bu bölgelerin denetimi Avusturya'nın Habsburg Hanedanı'na verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki aydınlar da imparatorluğun sonu bilinmez bir uçuruma doğru yuvarlanmakta olduğunu düşünüyordular ve bu durumdan çıkmanın tek çaresini millî birlik içerisinde daha liberal bir yapıya kavuşmakta görüyorlardı. Çünkü Avrupa'da meydana gelen gelişmelere, parlamentarizme ısrarla yüz çeviren ve iktidarı Orta Çağ yönetimlerinde olduğu gibi tekeline tutmak inancında olan Osmanlı'nın bürokrasi içinde yaptığı düzenlemeler, ülkenin içinde bulunduğu açmazdan kurtulmak için yetersizdir. Burada şunun belirtilmesinde fayda var. Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki birbirine benzer gelişmelerin Fransa'dakilerden ayrı olmasının sebebi, aydınların belli bir düşünce ve plân temelinde yönetime ortak olma isteğidir. Fransa'daki gelişmeler ise daha ziyade geniş halk kitlelerinin maddî ihtiyaçlarından dolayı ani olarak kendiliğinden ortaya çıkmıştır.

Her iki ülkede de tasarlandığı gibi ülke birliğinin oluşması, halk ile yönetimlerin belli bir ilişki içerisinde olmalarını gerektirir, çünkü "devletin, kendisini meydana getiren bireylere başvurmaksızın kendisini koruma ya da devlet sıfatıyla bizzat kendisini geliştirme hakkı" (Mardin, 1998:335) yoktur. Bu ilişkiyi sağlayan unsur ise ilahî anayasalara karşı güçleri karşılıklı olarak sınırlayan modern bir anayasada mevcuttur. Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki anayasa tartışmalarına genel olarak bakıldığı zaman ağırlıklı olarak iki grubun var olduğu görülmektedir: Çağdaş bir anayasa isteyen liberaller ve hükümdarların tek taraflı ilân ettikleri sınıflara dayanan anayasaları koruma arzusundaki muhafazakârlar.

Yine her iki ülkede anayasalarla ilgili fikir yürüten aydınlara baktığımız zaman bunların kültürel olarak aynı sınıflardan geldiklerini görmekteyiz. Her iki grup da entellektüel burjuva sınıfından gelmektedirler ve dolayısıyla bu kimlikleriyle geniş halk kitlelerini hedeflememişler ve hükümdarın sınıflarla olan ilişkisini esas almışlardır. Bu ilişkiye göre hükümdarın konumu tartışmaya açık halden çıkarılmıştır. Bu durum Fransa'daki siyasi yapıdan çok farklıdır. Fransa'da Benjamin Constant (1767-1830) gibi siyaset teorisyenlerinin düşüncelerinin odak noktasında halk yönetimi vardır. Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ise monarşik yapı her zamanki gibi korunmakta ve tarihsel bir geleneğe işaret edilmektedir.

Muhafazakâr olan grubun sınırları Almanya'da Friedrich von Gentz (1764-1832) ya da Karl Ludwig von Haller (1768-1854), Osmanlı

İmparatorluğu'nda Sadık Rıfat ve Reşid Paşalar gibi aydınlar tarafından oldukça net bir şekilde çizilmesine karşın liberallerde bir belirsizlik hakimdir. Gentz'in söz gelimi temsil esasına dayalı bir anayasadan anladığı şey liberallerin tam tersidir. Gentz'e göre kanun yapmakla ve devletin önemli işlerini yönetmekle yetkili kılınmış kişiler tek tek sınıfların değil, halk kitlesinin tamamının çıkarını korumakla görevlidirler. Gentz sınıflara dayalı bir sistemde temsiliyetin olduğunu kabul etmektedir ancak temsil kavramının 1819 Almanyası'ndaki anlamı artık farklılaşmıştır. Bu kavram, ona göre eskiden düzeni ifade ederken artık bir karmaşayı temsil etmektedir.

Gentz'in sınıflara dayalı anayasadan anladığı şey temel anlamda üyelerin doğal olarak var olan unsurlardan aldıkları yetkiyle kanun yapımına ya da herhangi bir anayasal faaliyete katılma hakkının olmasıdır. Gentz bu görüşünü tarihsel olarak da temellendirerek bu konunun Alman dili ve tarihinin var olduğu tüm zamanlar böyle yorumlandığını öne sürer. Temsiliyete dayanan anayasalar Gentz'e göre yanlış bir şekilde halkın egemenliği üzerine kurulmuştur. Böyle bir yapı ona göre toplumsal düzene karşı, genel kargaşa anlamına gelen "halkın hürriyeti" olgusunu ön plâna çıkarmaktadır. Gentz'in kabul etmediği bir nokta da, böyle bir anayasanın beraberinde getirdiği kanunlar karşısında herkesin eşit olduğu prensibidir. Sınıfların sahip oldukları farklı hak ve hukuk düzeni Gentz'in düşüncesine göre ilahîdir ve hiçbir zaman ortadan kaldırılamaz. Böylelikle sınıfsal ayırım ilahî adaletle ilişkilendirilmektedir. Tanrı sınıfları yaratmış ve bu ayırımın devam etmesini istemektedir. Halk egemenliği taraftarı olanlar ise Gentz'e göre inançsızdırlar (Goderbauer, 1989:25). Başka deyişle siyasal bir mesele teolojik bir meseleye dönüşür.

Osmanlı sultanlarının ve yönetimlerinin siyaset teorisinin merkezinde iktidar sahiplerinin Tanrı'nın temsilcileri oldukları görüşü vardır. Yani siyasî otorite ilahî olarak tesis edilmiş bir kategoridir ve Kur'an'daki şu ayete dayanır: "Ey iman edenler, Allah'a ve peygamberine ve aranızdaki emir sahiplerine itaat edin." (Mardin, 1998:98). Bu ayete göre peygamberin dışında otorite sahibi kişiler de vardır. Bu durum toplumun emniyeti gayesiyle bir vekil tarafından yürütülen düzenin varlığı olarak yorumlanmış (Mardin, 1998:108) ve hükümdarlık yetkisi ortaya çıkarılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Gentz'in paralelindeki kişi ise Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun oluşmasında etkili olan Sadık Rıfat Paşa'dır. Sadık Rıfat Paşa'nın Viyana büyükelçisi iken anayasal düşüncelerle ilgili geliştirdiği fikirlerde kuşkusuz Gentz'in de hamisi olan Metternich'in büyük etkisi vardır. Sadık Rıfat Paşa ve Metternich, Bab-ı Ali'deki Avusturya temsilcisi olan Baron Sturmer aracılığıyla sürekli temas halindeydiler. Şerif Mardin, Rıfat'ın yazılarındaki Metternich etkisinin asıl delilini, "Rıfat'ın

Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden yapılandırılması konusundaki temel olarak muhafazakâr yaklaşımı ve “aşırı” özgürlük korkusu kadar, soyut “hürriyetten” ziyade “verimliliği korumayı hedef alan tedbirleri” (Mardin, 1998:202) vurgulamasında görür. Sadık Rıfat Paşa'nın öne sürdüğü fikirler, esasında anayasal reformlardan ziyade Almanya'yı liberallerden önce yaratan aristokrat bürokraside yapılmış olan düzenlemelere benzemektedir. Sadık Rıfat Paşa Metternich Almanyası'ndaki yeni anlayışın, “bir devletin teb'asına günlük işlerinin semeresini en iyi şekilde elde etme fırsatı sağladığı zaman gelişip serpiştiği öncülüğünden yola çıktığını ileri sürmekteydi. Bu ise, ancak ferdin, keyfi yönetimin bertaraf edilmesinden faydalandığı yerde” (Mardin, 1998:203), yani “istikrar” ortaya çıkınca gerçekleşebilir. Hatta Paşa keyfi dediği halkın oluşturduğu liberal yönetimlerin devleti çökertebileceğini düşünmekteydi. Murat Bey de örneğin, “halkın talebine göre iş görmenin hikmet-i hükümete münafi” (Mardin, 2002:98), yani faydalı olduğunu söyler. Sadık Rıfat Paşa'nın reform konusundaki bu en önemli düşüncesi Metternich'in medeniyet kavramına dayanmaktadır.

Metternich'in devlet anlayışının altında yatan düşünce sistemi, Aydınlanma'nın Prusya tarzı yorumudur. Aydın bir mutlak hükümdar sayılan I. Friedrich Wilhelm (1688-1740) güçlü bir devlet yaratmak için güçlü bir orduya sahip olma ilkesinden yola çıkar. Bu amaçla kurulan endüstri hem ordunun ihtiyaçlarını karşılar hem de halkın refahına katkıda bulunur. Wilhelm'in yönetim konusunda da fikirleri farklıdır. Gereksiz masrafları kısmış, Maliye Bakanlığı'nı ve ordunun komutanlığını da kendisi üstlenmiştir ve çok güçlü ve disiplinli bir bürokrasi oluşturmuştur. Oluşturduğu yapı, “Ben devletin birinci hizmetkârıyım” diyen oğlu II. Friedrich Wilhelm de (1712-1786), babasının fikirlerini devam ettirip gelenekselleştirmiştir. Almanya'daki hükümdarlara örnek teşkil eden Prusya'daki anlayışı, ıslahatlara gerek duyan Osmanlı padişahlarında da görmekteyiz. Nizâm-ı Cedîd'i kuran III. Selim'le başlayan anlayış değişikliği II. Mahmut (1785-1839) döneminde oldukça net bir şekilde ortaya çıkar. Kendinden öncekilere göre daha aydın olan II. Mahmut ülkedeki düzensizlikleri ilk önce barışçıl yollarla ortadan kaldırmaya çalışmış ve büyük ölçüde de başarılı olmuştur. Bu amaçla yarı bağımsız ayan, büyük ayan ve doğudaki büyük aşiret reisleri ile uzlaşmış ve bürokratlarıyla yapılan anlaşma sonunda Magna Carta'ya benzeyen Sened-i İttifak'ı imzalanmıştır. Hem padişah hem de ayan, yönetim ve vergi toplama konularında hakkaniyete uygun davranacaklarına söz vermişlerdir (Zürcher, 2004:50). Vaka-i Hayriye'ye sebep olan gelişmeler dahil, askeri faaliyetlerde bizzat komutanın başında bulunur ve başarıların garantisi için modern tarzda olan Mansure Ordusu'nun Prusyalı subayların danışmanlığında kurulmasına karar verir. Böylece önce Prusya, sonra da Alman gelenekleri Osmanlı

İmparatorluğu'na girmiştir. Kurulan ordunun ihtiyaçları Prusya örneğinde olduğu gibi yerli üretim oluşturularak karşılanmaya başlanır. Bunlar yetmediği için idarî konularda da benzer reformlar gerçekleşir. II. Mahmut ilk olarak işe yaramayan çok sayıdaki saray memurunu tasarruf amaçlı işten çıkarır ve maliyede önemli değişiklikler yaparak kontrolü bizzat kendisi eline alır. Ayrıca Osmanlı bürokrasisi olan Kalemîye yeni düzenlemelerle güçlendirilir. Metternich'e dönecek olursak ona göre devletin görevi vatandaşlarına bakmaktır. Ancak devletin güçlü ve istikrarlı olması onun için her şeyden önemlidir. Bu yüzden herhangi bir zayıflığa neden olabilecek halkın daha fazla özgürlük ve kendi kendini yönetme isteğini hiçbir zaman anlayamamıştır (Hardtwig, 1995:34). Aynı düşüncüyü Osmanlı yönetimlerinde de görmekteyiz.

Metternich insan doğasının ve ihtiyaçlarının değişken olmadığından yola çıkarak gerçekleştirmek istediği siyasî düşüncesini Kant'ın sonsuzluk içinde gördüğü düzen (Litt, 1949:198) üzerine kurmuştur. Metternich değişkenliğin karşısına statik bir olgu koyar. Tarihsel bir gelişimi dikkate almayarak mevcut durumun korunmasını esas alır. Bu yüzden yaşadığı dönemle ilişkilerinde her zaman bir mesafe olmuştur. Bazı zamanlar çevresine, zamana karşı olan her şeyi sevdiğini söylemiştir. Bu düşüncesiyle Metternich, Hardtwig'e (1995:34) göre iki davranış biçimi geliştirir: Dış politikada mevcut dengeyi, iç politikada da toplum içindeki statüleri korumak. Toplum içerisinde oluşan farklı ilgi alanlarının taleplerini karşılama konusunda her zaman ağır davranır ve liberalizm, demokrasi, ulusçuluk ya da sosyalizm gibi çok boyutlu gelişmiş kavramları “kargaşa yaratan hareketler” ve “düzen” ikilemiyle karşı karşıya bırakır.

Liberaller ise hem monarşik yapının korunmasını hem de halkın kısmen söz sahibi olmasını istiyorlardı. Onların içinde bulunduğu bu ikilem hem Almanya'da, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda net bir çözümün ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu bakımdan 1820 Viyana Konferansı'nın sonuç bildirgesindeki anayasanın tanımıyla ilgili 57. maddesi örnek alınarak yapılan çözüm önerilerinin temelinde dualizmin prensipleri benimsenmiştir. Dolayısıyla her iki ülkedeki liberaller halkın temsil gücünden bahsettikleri zaman kitlesel bakımdan halkı kastetmemektedirler. Feodal yönetim reddedilmemekte ve halk temsilcilerinin üstünde, en azından onlarla eşit kabul edilmektedir (Goderbauer, 1989:87). Dualizm düşüncesi Almanların ve Osmanlıların geleneklerinde vardır ve bu yüzden teorisyenlerin fikirlerini etkilemiştir. Aristokrasinin gücü yenilmez kabul edilir ve silahlı bir mücadele sonunda halkın yönetime, Fransa örneğinde olduğu gibi sahip olması istenmez. Nitekim Abdülhamid, Osmanlı Parlamentosu'nu kurulduğu sene süresiz olarak tatil ettiğinde, Yeni Osmanlılar, istisnalar hariç birbirlerini isyana teşvik etmemişlerdir (Mardin, 1998).

Osmanlı aydınlarına örnek teşkil eden Alman teorisyenlerin her türlü teorik çabasının amacı halk temsilciliği kavramının güçlendirilmesine yöneliktir. Özellikle liberal Alman düşünürler, monarşik prensipleri savunmalarına rağmen, dar bir liberal ortam içerisindeki fikirleri nedeniyle büyük problemleri aşmak zorunda kalırlar. 1815'ten sonra yetersiz olan politikalara karşı eleştiri yazıları yazarlar. Bu yazılarda doğa kanunlarına dayanılarak devletin etik ve geleneksel davranışlarda bulunması istenir. Almanya'daki 1848 Mart Devrimi öncesi teorisyenler bu bağlamda bireylerin içgüdüsel ve temel hakları ile ilgilenmekteydiler. Bu yüzden Mart Devrimi öncesindeki düşünce üretimi, yani temel haklar ve anayasa fikrinin birleşmesi ilkesi, günümüz Almanya'sının anayasal devlet düzenini de belirlemiştir (Goderbauer, 1989:97).

Almanya'nın parlamenter rejimine doğru giden yolunda önemli kilometre taşları Karl Salomo Zachariae (1769-1843) ve Karl von Rotteck'dir (1775-1840). Bir hukuk düşünürü olan Zachariae Almanya'nın devlet yapısı ile ilgili düşüncelerini yedi ciltten oluşan *Devlet Hakkında Kırk Kitap* adlı eserinde toplamıştır. Zachariae eserinin birinci baskısında 1820'lerin İngiltere örneğinden yola çıkmakla beraber, devrime yakın bir süreç içerisinde yayımlanan bu eserin ikinci baskısında Osmanlı aydınları için de önemli olan Almanya'ya özgü sentezlerini sıralar. Zachariae'nın fikir yoğunluğu Alman hükümdarları ile halk temsilciliği arasındaki çözülememiş ilişkiye nasıl işlerlik kazandırılabilceği üzerinedir. Zachariae, devlet sorumluluğunun hem hükümet tarafından hem de halk temsilciliği tarafından ortak paylaşılması gerektiğini savunur ve iki kamaralı bir meclis sistemi önerir.

Zachariae'nın düşüncesine göre birinci kamara geleneksel yönetim anlayışı şeklinde biçimlendirilir, ikinci kamara ise modern halk temsilciliği esasına göre oluşur. Burada Zachariae'nın özellikle temsil kavramı ile ilgili farklı düşüncelere sahip olduğunu görüyoruz:

Sınıflara dayalı anayasanın amacı farklı sınıfların kendilerine özgü ayrıcalıklı ve özel olan haklarını korumaktır; anayasa temelli bir monarşinin amacı ise hukuki eşitlik prensibinin korunmasını ve işletilmesini sağlamaktır. Sınıflar bu bakımdan burjuva toplumunun farklı çıkarlarını temsil ederler; Halk temsilcileri kamarası ise bu farklı çıkarlara karşı herkesin hakkını temsil eder. (Goderbauer, 1989:122)

Sınıf kavramından Zachariae burjuva toplumunun sınıflarını anlamaktadır. Bu sınıflar özellikle vergi konusundaki ayrıcalıklarıyla gündeme gelirler ve gerek kendileri meclise gelerek ya da temsilci göndererek haklarını savunurlar. Kararları ise herkesi bağlar. İkinci kamarada ise durum farklıdır. Buradaki vekiller kendilerini seçen halkı bir bütün olarak temsil ederler (Goderbauer, 1989:122). Burada Rotteck'e göre halk temsilciliğinin esas gücü bütçe ve vergiler hususundaki yetkisinden gelmektedir. Bütçeye onay verme yetkisi hükümdara karşı önemli bir koz oluşturur ve yönetimde söz sahibi olmanın teminatını verir (Goderbauer, 1989:102).

Mustafa Fazıl ve Reşid Paşa'nın katkılarıyla gündeme gelen Meclis-i Vâlâ'nın ikiye ayrılarak Şûra-yı Devlet ve Ahkâm-ı Adliye'den oluşması düşüncesinin ya da Abdülhamid dönemindeki Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Umumi'nin kurulmasının dışında net bir teorik görüş Şinasi'den gelir. Şinasi padişahın sınırsız konumunu bir şiirinde şöyle sorgular:

Yerin ve göğün mutlak efendisi bu Tanrı,
Yanılığın gözlerimizin önüne serdiği şekilde değildir;
Adı ebedidir, dünya eseridir,
Hakaret edilen zavallının acılarını dinler,
Eşit kanunlarla bütün ölümlüleri yargılar,
Ve yüce tahtından kralları sorgular. (Mardin,
1998:302)

Şinasi'nin padişahın dışında bir kişinin kanun koyma yetkisine sahip olması ve hükümdarın yetkilerini daraltabilmesi fikri Mardin'e (1998:302) göre onu İslâmi yaklaşımlar sergileyen teorisyenlerden ayırmaktadır. Ancak yeni Osmanlı aydınlarından meclis yapısına yönelik en modern fikir Namık Kemal'den gelir. Namık Kemal bu bağlamda padişahların denetiminde oluşturulmuş senato ve halk meclisinden ibaret bir anayasal sistem önermektedir. İçinde bulunduğu anayasa hazırlık komisyonunun ortaya çıkardığı metne göre de “yasa tasarıları önce Mebuslar Meclisi'nde sonra Ayan Meclisi'nde incelenip onaylandıktan sonra uygulanması için padişahın” (Kaya Kılıç, 2010:680) onayına sunulur. Namık Kemal burada parlamenter bir sisteme rağmen padişahın ağırlıklı bir hukuka sahip olması gerektiğini düşünür (Kaya Kılıç, 2010:677). Ona göre “muntazam bir devlette Meclis-i Vükela'nın padişahın izin almaya gerek duymayacak hiçbir kararı” (Kaya Kılıç, 2010:677) olamaz. Hayreddin Paşa'ya göre de, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılın ortasından beri “ihtiyacını duyduğu şey, siyasi müesseseleri güçlendirmek değil, Tanzimat sırasında kurulan müesseselerde yapılacak değişikliklerle, kendisini halka karşı sorumlu

tutacak” (Mardin, 1998:437) bir anayasa sistemidir. Namık Kemal görüldüğü gibi sınırlı bir liberalizm anlayışına sahiptir. Bu anlayış köken itibarıyla İngiltere’den gelmesine karşın sınırlı olmasının sebebi Almanya’daki hakim anlayıştır. Bu anlayış John Locke, Montesquieu ve Haller’in öğretilerine ters düşer. Çünkü Alman siyasi düşünürlere göre gerçek temsiliyet, bütünlük arz eden bir ulusal temsiliyettir ve halk kitlelerinin bağımsızlığını dikkate almaz. Bu konuda öncü fikirlere sahip olan kişi Friedrich Julius Stahl’dır. Esasında Stahl demokrasi ve aristokrasi kavramları altında yaşayan hem parlamenter monarşiyi hem de cumhuriyeti benimser, fakat Almanya için uygun bulmaz. Örnek model olarak İngiltere’yi gösterir, ancak İngiliz anayasasının parlamenter sistemi ile ilgili kısmı reddeder. Stahl’ın sisteminde halk temsilcilerinin konuları ve hakları sınırlıdır. Kanunların oluşturulmasında pay sahibi olmanın dışında herhangi bir fonksiyonları yoktur. İcra yetkisi tamamen hükümdara aittir. Üstlendikleri fonksiyonu yeterli gören Stahl onların önemini şöyle dile getirir:

Onlara düşen büyük görev bütün kamu hukukunu korumaktır. Onlar kanunların, düzenin korunması ile izlenmesinde, devlet bütçesinin harcanmasında adeta bekçilik ve garantörlük rolünü üstlenirler. (Goderbauer, 1989:116)

Stahl’in bu sözlerinden yola çıkarak halk temsilciliğinin aristokrat kesim ile halk arasında bir tampon görevi gördüğünü söyleyebiliriz. Ancak Stahl halk temsilcilerinin sadece istişare niteliğinde bir görev üstlenmelerini de doğru bulmaz. Böyle bir durumda sürekli olarak huzursuzlukların olacağını düşünür. Bu yüzden de halk temsilcilerinin oy hakkının olması gerektiğine inanır, çünkü kendilerine oy hakkı verilmesi onların ayrıca daha büyük bir sorumluluk içerisinde hareket etmelerini sağlayacaktır.

Zachariae’ya göre de anayasal temelli monarşide birbirine zıt iki dünya görüşü devlet ve halkın iyiliği için birleşirler. Hükümdar ve halk temsilciliği arasındaki ilişki “birlikte yönetim” kavramı etrafında gelişir. Hükümdar icra yetkisine sahiptir, halk ise elindeki kontrol mekanizması ve kanun yapımındaki söz hakkı ile yönetimin bir parçasıdır. Zachariae bu konudaki fikirlerini şöyle ifade eder:

Anayasa temelli bir monarşide mutlakiyet ve halk egemenliği birbirlerinden ayrılmaz bir konumdadırlar. Hem halk hem de hükümdar kamusal konulardaki yönetimi ellerinde tutarlar. Birinin gücü diğeri tarafından sınırlandırılır. (Goderbauer, 1989:123)

Zachariae'nın bu düşüncelerinde tam olarak tarif edilmese bile modern anlamda parlamenter sisteminin köklerini görmekteyiz. Hükümdarın görünüşteki ağırlığına rağmen hükümet ile halk temsilcileri arasında bir denge oluşturulması çabası vardır (Goderbauer, 1989:123). Rotteck'e göre de halk temsilciliği ve hükümetler arasında karşılıklı bir bağımlılığın olması gerekmektedir. Buradan hareketle sınıfların iktidarlara müdahale etme haklarının olduğunu ve bürokrasiyi kontrol edebilmeleri gerektiğini düşünür. Gerekli görülen hallerde ise soruşturma açtırmaya yetkili olmalıydılar. Ayrıca Rotteck halk temsilcilerinin hakları arasında hükümetten belirli konularda soruşturma yapmasını istemenin ve vatandaşlardan gelecek olan isteklerin gerekli yerlere iletilmesinin sağlanması da olduğunu belirtir (Goderbauer, 1989:100). Zachariae'ya göre pürüzlerin ortadan kaldırılmasındaki büyük yük partilere kaydırılmaktadır. Zachariae burada iki partili bir sistem önerir ve bu partileri kraliyet partisi ve demokrat parti olarak adlandırır. Hükümetin ise partilerden ayrı üst bir kuruluş olmaması gerekir. Hükümetin ikinci kamarada çoğunluğu elinde tutan partiye bağlı olmasını önerir. Böylelikle devletin en iyi olanlar tarafından yönetilmesi sağlanır (Goderbauer, 1989:123). Karl von Rotteck de aristokrat kesim ile halk kesimi temsilcileri arasındaki tehlikeli uzaklığı gidermenin büyük önem taşıdığına inanır. Bu amaçla Goderbauer'e göre ortak hedeflerin yaratılması gerektiğini belirtir. Her iki yönetim organı, yani "doğal" olan halk temsilciliği ve "yapay" yönetim, beraberce ve karşılıklı kontrol esasına dayalı işbirliği içinde kamu yararına çalışır. Rotteck'in bu görüşlerine uyan her devlet yapısı ya da anayasası "cumhuriyet" kavramıyla özdeşleştirilir. Bu nedenle anayasa temelli bir monarşiye de "demokrasi" ya da "cumhuriyet" sıfatları eklenebilir (Goderbauer, 1989:108).

Almanya'da ortaya atılan bu yeni fikirler Osmanlı İmparatorluğu'nda Farabi'yi örnek alan İbn Sina'nın fikriyatı temelinde gerçekleşir. Bu fikriyat, Farabi'nin toplumun temelinde, hayavan-ı medeni (zoon politikon) olduğu, insanın tabii eğilimlerinin bulunduğu düşüncesine dayalıdır. İbn-i Sina bu ideal İslam devleti fikri ile Platon'un 'ideal filozof-kral' devletini birleştirmiştir (Mardin, 1998:110). Genç Osmanlı aydınları da Almanya'daki eğilimlerden güç alarak İbn-i Sina'nın sentezini zamanla aşamalı olarak devletin temel felsefesi hâline getirmişlerdir. Bu sentezin resmî etkisi Jön Türk Devrimi'nden sonra Abdulhamit'in "14 Kasım 1909'da Osmanlı parlamentosu'nu açış konuşmasında 'Şeriatın öngördüğü parlamenter hükümet şekline atıf' (Lewis 1984:144) yapmasında görülebilir.

KAYNAKÇA

- BLOESCH, Hans. (1903). *Das junge Deutschland in seinen Beziehungen zu Frankreich*. Bern: Buchdruckerei Böhler & Co.
- BUNZEL, Wolfgang, Peter Stein und Florian Vaßen. (2003). "Romantik' und 'Vormärz' als rivalisierende Diskursformationen". In *Romantik und Vormärz. Zur Archäologie literarischer Kommunikation in der ersten Hälfte des 19. Jhs.* (Ed. Wolfgang Bunzel, Peter Stein, Florian Vaßen). (9-49). Bielefeld: Aisthesis Verlag.
- GODERBAUER, Gabriele. (1989). *Theoretiker des deutschen Vormärz als Vordenker moderner Volksvertretungen*. München: Tuduv Verlag.
- HARDTWIG, Wolfgang. (1995). *Deutsche Geschichte der neuesten Zeit. Vormärz. Der monarchische Staat und das Bürgertum*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- KAYA KILIÇ, Selda. (2010). "Kanun-i Esasi Komisyonu ve Namık Kemal". *Namık Kemal Sempozyumu 20-22 Aralık 2010 Tekirdağ*. Cilt II. (Ed. Orhan Kemal Tavukçu ve Ali Tilbe). içinde (673-690). Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Yayını.
- KOOPMANN, Helmut. (1993). *Das junge Deutschland*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- LEWIS, Bernard. (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LITT, Theodor. (1949). *Kant und Herder. Als Deuter der geistigen Welt*. Heidelberg: Quelle & Meyer Verlag.
- MARDİN, Şerif. (1998). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul.
- MARDİN, Şerif. (2002). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MAYER, Gerhart. (1992). *Der deutsche Bildungsroman von der Aufklärung bis zur Gegenwart*. Stuttgart: J.B. Metzler Verlag.
- PENZOLDT, Günther. (1968). *Georg Büchner*. Hannover: Friedrich Verlag.
- ROSENBERG, Rainer. (1999). "Eine 'neue Literatur' am Ende der 'Kunst' ". In *Vormärz und Klassik*. (Ed. Lothar Ehrlich, Hartmut Steinecke, Michael Vogt). (155-163). Bielefeld: Aisthesis Verlag.
- Sozialgeschichte der Deutschen Literatur von 1918 bis zur Gegenwart*. (1981). (Ed. Autorenkolleg). Frankfurt: Fischer verlag.
- ZÜRCHER, Erik Jan. (2003). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ZÜRCHER, Erik Jan. (2004). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.